

Kivánatos volna, hogy LANSON munkájának egy újabb kiadásában pótolná e hiányokat, melyek nem válnak különben nagyszabású műve előnyére.

A négy részben teljes munkához betürendes mutató is készül, ami nem szerepelt az eredeti programmban s úgy látszik, az általános óhaj eredménye.

GULYÁS PÁL.

Gnau, Hermann. *Die Zensur unter Joseph II.* Strassburg i. E. u. Leipzig, 1911. Josef Singer, 8-r. XVI, 313 l. Ára 7 M.

Ausztriába az államilag szervezett cenzurat V. KÁROLY vitte be 1523. március 12-én kelt rendeletével, mely kizárólag a hitújítás elnyomására irányult s melynek gyakorlása az állami és rendi főnhatóságokra bízott. I. FERDINÁND 1559. november 13-iki rendelete az ellenőrzést a bécsi püspökre és az egyetem e célból kiküldött bizottságára ruházta, amit szerző a kibontakozó ellenreformáció befolyásának tud be. II. MIKSA, aki rokonszenvezett a hitújítók törekvéseivel, ismét megszorítja az egyház befolyását, amidőn az egyetemnek csupán véleménynyilvánító jogot engedélyez, míg a döntést magának tartja fenn. Az ő türelmesebb fölfogása maradt érvényben egész addig az időpontig (1623.), amikor a bécsi egyetem s vele együtt a könyvcenzura vezetése a jezsuiták kezébe kerül. A helyzet csakis a XVIII. század negyvenes éveiben változott meg, amikor is a politikai tartalmú könyveket a kormány, a bölcséleti, vallástudományi és történeti műveket pedig a jezsuita-kollégium bírálta felül. Csakhamar (1748.), VAN SWIETEN hatása alatt, mindinkább kialakul az a fölfogás, hogy a cenzura joga az államot illeti, amely azt szakemberek útján gyakorolja s MÁRIA TERÉZIA ezentúl csupán a teológiai művek elbírálását utalja a kollégium hatáskörébe.

Teljes diadalra VAN SWIETEN fölfogása csupán a hatvanas évek elején jutott, amikortól kezdve a cenzurabizottság tisztára állami hivatal, melyben persze még számos egyházi férfiú birt szavazattal. A cenzura szigorának enyhítésére szolgált, hogy a kormány az olvasókat képzettségi fok és vallás szerint osztályozta s amit pl. megengedett a műveltnak vagy a nem katolikusnak, attól eltiltotta a műveletlent vagy a katolikusnak. Az ilyen föltételes engedélyezett könyveket csakis utalvány ellenében volt szabad kiszolgáltatni a kereskedőnek, akár csak manapság a mérget. Később az engedélyezett könyvek három fokozatát különböztették meg: az első csoport formulája az *«admittitur»*, a másodiké a *«permittitur»* s a harmadiké a *«toleratur»*.

Igazán mélyreható változásokat okozott az osztrák cenzura szervezetében és irányzatában II. JÓZSEF uralkodása, aki az eddigi hagyományokkal ellentétben álló politikájának megfelelően alakította át a cenzura működését. GNAU könyvében ez újszerű cenzurát bőven tárgyalja a bécsi belügyminisztérium irattárában őrzött eredeti akták, továbbá a kor bő röpirat termése alapján, melyekből sokszor szószerint idéz.

II. JÓZSEF e tárgyat illető fölfogására alapvető egy 1781. februárjában kelt s az uralkodó aláírásával ellátott akta, mely *Grund-Regeln zur Bestimmung einer ordentlichen künftigen Bücher-Censur* címet visel. Eszerint JÓZSEF császár kevésbé kárhoztatta a túlságos elnézést, mint a túlzott szigort, amely fölfogásának nem annyira tudományos, mint politikai háttere volt. Az eddigi gyakorlathoz képest nagy haladás e tervzetben a liberálizmus szempontjából az a fölfogás, hogy különbséget kell tenni a külföldről magántulajdonként és árúként bejövő könyvek között. Az is jelentékeny haladás, hogy az eddig csupán elismervény ellenében kiadott tudományos művek a terjesztés e korlátozása alól föl-szabadultak. Kevésbé jelentékeny kéziratok előzetes elbírálását az országos hatóságokra kívánja bízni s a szerzőnek joga van a kedvezőtlen döntéssel szemben a kormányhoz fölebbezni. Fontos művekhez az imprimaturt csakis a bécsi cenzurabizottság adhatja meg. Ugyanez áll a szindarabokra is, míg a hírlapok és falragaszok imprimálása az országos hatóságok ügykörébe tartozik. Ezen inkább adminisztratív elveknél fontosabbak azok a direktívák, amelyeket a művek tartalmi elbírálására nézve állított föl a tervezet. Ezek szerint föltétlenül elvetendők az erkölcstelenségek, továbbá azok a művek, melyek rendszeresen támadják és gúnyolják a katolikus vallást, avagy általában a kereszténységet. Protestáns ájtatossági könyvek, minthogy a térítést ügyis szigorúan tiltják a törvények, bátran bocsáthatók az illető felekezeti olvasók rendelkezésére, de ott, ahol a lakosság vallása kevert, pl. Magyarországon vagy Sziléziában, a visszaélések elkerülése végett óvatosan kell eljárni. Szigorú cenzurának vetendők alá a kuruzslók, jóvendőmondók s egyéb világcsalók füzetei, az egyházi és német jogot tárgyaló könyvek, a külföldi udvarokat és államokat érő támadások, míg a hazai kormányzat tisztességes hangú kritikáját el kell tűrni. A cenzurától mentesítendők a jogi, orvosi, katonai s általában a tudományos és művészeti könyvek.

Ez alapelveken épül föl II. JÓZSEF 1781 június 11-én kiadott cenzura-pátense. A pátens és az alapelvek közt azonban több, követ-

kezményeiben jelentős eltérés észlelhető, mely a reakció befolyásának tulajdonítható. Így elesett az a paragrafus, amely a jogi, orvosi és hadi művek föltétlen cenzura mentességét mondja ki, el az, amelyben kisebb hibának tűnik föl a cenzura elnézése, mint túlságos szigora stb.

Szerző a következő fejezetben több érdekes eset kapcsán kimutatja, hogy II. JÓZSEF fölvilágosító törekvései meglehetősen irányzatosak: szívesen fölhasználja a népet az egyház elleni küzdelmében, de különben nem igen tűri beleavatkozását, vagy csak fölvilágosítását is az állami ügyeket illetően.

Az egyházi reakció fejének, MIGAZZI Kristóf bíbornoknak a cenzurával szemben tanúsított viselkedése egy egész fejezethez szolgált anyagot. MIGAZZI egyenest a császárhoz intézett önérzetes beadványban tiltakozott 1781 februárjában az «alapelvek» ellen, mivel ezek nem veszik figyelembe püspöki jogait. JÓZSEF a beadványt ad akta tétette, egy másik beadványára pedig, amelyben arra kérte, hogy a cenzurabizottságba ő nevezhesse ki az egyházi tagokat, csupán annyit engedett meg, hogy a cenzuránál alkalmazott papok fölöttes egyházi hatóságukat fölvilágosítani s fölmerülő kételyeknél tőle tanácsot kérni tartozzanak. MIGAZZI ezek után több esetben más véleményen volt egyes röpiratokat illetően, mint a cenzura, de jól megokolt, terjedelmes beadványait az uralkodó csupán az esetek kis hányadában méltatta több-kevesebb figyelemre.

Miben nyilvánult II. JÓZSEF cenzurájának «türelmessége», ezt a kérdést vizsgálja GNAU műve V-ik fejezetében. Szerinte JÓZSEF vallási művekben hiva a türelmességnek, de az indifferentizmustól teljesen távol áll. Nagy elnézéssel van a protestáns védelmi iratokkal szemben s a katolikus viszonyok bírálásánál szokatlanul éles hangot tűr meg, de azért távolról sem bánt el egyformán nem katolikus és katolikus alattvalóival. Több érdekes példát hoz föl arra nézve, hogy ha nem is büntetik meg többé a lakosságot, amiért akatholikus könyveket rejteget, viszont azt sem tűrik el, hogy akatholikus alattvalók nem katolikus könyvek birtokában maradjanak. Bizonyos engedékenységet lát szerző abban, hogy az udvari kancellária megkönnyíti a nem katolikus lakosság könyvszükségletének a beszerzését. Így 1781-ben elhatározzák, hogy az erdélyi és magyarországi protestánsok számára külföldről érkező könyveket többé nem Bécsben, hanem az illető «tartományok»-ban bírálják felül az erre kirendelt egyházi személyek, a csehek számára pedig Bécsben egy csehül tudó theológust alkalmaznak. A türel-

messég jele, hogy 1783-ban, az eltiltott könyvek jegyzékének revíziójakor töröltettek belőle a XVI. és XVII. századi vita iratok, mivel azok már csak történeti érdekekkel bírnak s hogy 1785-ben, amidőn az unitárius tanok mindjobban elharapódtak a protestáns teológiában, a császár kimondja, hogy e tanok csakis szépirodalmi formában üldözendők. Jellemző a császár állásfoglalása VOLTAIRE műveivel szemben, melyek német fordításának terjesztését saját kezdesére tiltotta be s egyúttal kimondta, hogy mindazon idegen nyelvű művek, melyek eredetiben csak megtüretnek, fordításban forgalomba nem hozhatók.

A következő fejezet azokat az eseteket tárgyalja, amelyekben a babona elleni küzdelem forgott szóban s megállapítja, hogy a jozefiniszitikus hivatalnokok sokszor túllépték hatáskörüket s tisztán az egyház belügyeibe is beleavatkoztak. Számos katolikus imakönyvet elvetettek s megtiltották a külföldi szerkönyvek behozatalát, viszont a pápa és a klérus ellen intézett személyes élű támadások vagy torzképek publikálását is megakadályozták.

Igen érdekesek azok az adatok, melyeket GNAU könyve VII-ik fejezetében gyűjtött össze s amelyek a szerzői, illetve kiadói jogra vonatkoznak. Az udvari kancellária szerint a hazai szerzőknek az országban megjelent könyveit utánnomni tilos s a tilalom megszegése tetemes bírsággal sujtandó, viszont külföldi művek utánnomását — pénzügyi szempontból — megengedhetőnek tartja. JÓZSEF is elfogadja ezt az álláspontot. Érdekesen szabályozzák a külföldi könyvek utánnomását. E könyveket az utánnomás szempontjából három csoportba osztják. *Admittitur*-t kapnak azok a művek, amelyek utánnomása minden kétségen felül áll. A *permittitur*-ral ellátott könyveket csakis az eredeti megjelenési hely, vagy pedig költött hely megjelölésével szabad utánnomni. Végül *toleratur* megjelöléssel vannak ellátva azok a művek, amelyek változatlan utánnomása tilos.

Sok fejtörést okozott annak eldöntése is, vajjon szabad-e névtelenül, illetve álnéven kiadni a könyveket. II. JÓZSEF úgy határoz, hogy a cenzurának nem szabad oly kéziratot imprimálnia, amelyen nincs kitéve a szerző neve. CHOTEK gróf nem helyesli ezt a rideg álláspontot, amely szerinte csakis a teljes sajtószabadság behozatalánál volna helyén. Kényesebb tárgyakkal sokszor kívánatos, hogy a nagy nyilvánosság ne tudja meg a szerző nevét s azt javasolja, hogy ily esetekben a cenzoroknak jogukban álljon fölhatalmazni a szerzőt neve elhallgatására. A császár, a kancelláriával szemben, CHOTEK álláspontjához csatlako-

zott, de azért megtörtént — így pl. a *Was ist der Papst* c. röpiratnál — hogy kifogásolta az anonimitás megengedését, mert ez azt a látszatot kelti, mintha a kormány iratta volna e munkát. A surlódásokat azután úgy kerülték el, hogy az anonim és álneves munkákat hamis helynévvel nyomatták ki.

Tetemes könnyebbséget okozott úgy a kiadóknak, mint a cenzoroknak II. JÓZSEF 1786-ban kelt elhatározása, amellyel megengedte, hogy bírálatra a mű kefelevonatát küldje be a kiadó, de szigorúan meghagyja, hogy a nem engedélyezett mű szedése azonnal megsemmisítendő s ha mégis forgalomba kerül, minden példány után 50 frtnyi bírság fizetendő. VAN SWIETEN előterjesztésére II. JÓZSEF annyit módosít e rendeletén, hogy a pénzbüntetés az ország határán kívül forgalomba kerülő példányokra nem terjed ki, de egyúttal testi büntetéssel sújtja azokat a szerzőket, akik nem engedélyezett műveiket külföldön ki nyomatják és forgalomba hozzák. VAN SWIETEN ez ellen is több ízben tiltakozott s végre elérte, hogy II. JÓZSEF visszavonta ezt az ugyancsak kevésbé türelmes határozatát. De jellemző, hogy a császár csakhamar megfélemedezik ezen 1787-iki végzéséről s 1789-ben ismét sürgeti azon kiadók és könyvkereskedők testi büntetését, akik az ország határain kívül terjesztik a nem engedélyezett könyveket! Végül annyira reakcionáriussá lett II. JÓZSEF, hogy 1790-ben egyenesen megtiltotta a könyvekkel való házalást.

A továbbiakban szerző a színházi cenzuráról, az iskolakönyvek felülbírlásáról s egyéb speciális esetekről emlékezik meg, azután a cenzori hivatal személyi és fizetési viszonyát tárgyalja egy rendkívül érdekes 1784. évi ügyirat alapján. Ez irat egy-egy cenzor évi munkabírását 200 müben állapítja meg s egyelőre kilenc cenzor alkalmazását kéri, akik közül hatnak évi 500 frt, egynek-egynek évi 400, illetve 300 frt fizetés volna adandó, míg az utolsó cenzor fizetéstelen minőségben s a jövő díjazás reményében látná el hivatalát. Az első revizor és titkár fizetését 1000 frtban, a második revizorét 600 frtban, az írnökét 400 frtban, a szolgálát 144 frtban kéri megállapítani. Az összes kiadás tehát 6644 frtot tenne ki. Ezzel szemben 1784-ben a tényleges kiadás 10.744 frt volt, amiből a legnagyobb összegeket a legkevésbé elfoglalt tisztviselők tiszteletdíjai emésztették föl.

Szerző végső ítélete a II. JÓZSEF-korabeli cenzuráról a következőkben foglalható össze: A fölvilágosodás II. JÓZSEF szájában ámitás, még pedig önámítás: azt hitte, hogy újat alkot, pedig csak régi uralkodási

rendszereket újtott föl, Róma gyámkodását a rendőri gyámkodással cserélte föl. Bár sokszor enyhén kezelte a cenzura szabályait, ezek nincsenek minden, sokszor bántó és bosszantó kicsinyesség nélkül. 2.

Wolfstieg August. *Bibliographie der freimaurerischen Literatur. Herausgegeben im Auftrage des Vereines deutscher Freimaurer.* 2 kötet. Burg B. M. 1911., 1912. A. Hopfer. Nagy 8-r. X, 990; XVI, 1041 l. Ára 57 M.

A szabadkőművességről szóló nagykiterjedésű irodalom bibliografiai földolgozását a XVIII. század közepe óta többször megkísérelték. A legjelesebb volt az eddigi kísérletek között, melyek számát az itt ismeretendő munka 110-re teszi, Georg Buchard Kloss frankfurti orvos, ismert német bibliofil (1787—1854.) 1844-ben megjelent műve, a *Bibliographie der Freimaurerei und der mit ihr in Verbindung gesetzten geheimen Gesellschaften*, mely nagyrészt a saját s jelenleg a hágai németalföldi nagypáholy tulajdonában lévő szabadkőműves-könyvtárnak az alapján készült. Az újabb kísérletek, melyek részben Kloss munkájának a kiegészítésére törekednek, mind eltörpülnek ez alapvető munka mellett, amelyet csakis WOLFSTIEG jelen kétkötetes bibliográfiája lesz képes a használatból kiszorítani.

WOLFSTIEG e hatalmas munkája, mely 44.000 címet sorol föl, csakis a német szabadkőművesek anyagi — mintegy 25.000 M-ra rúgó — támogatása és erkölcsi közreműködése mellett volt megvalósítható. A kivétel egy a szabadkőművesek egyesülete kebeléből 1906-ban kiküldött bizottság főadata volt, melynek August WOLFSTIEG, a porosz képviselőház könyvtárának az igazgatója állott az élén. A munkában WOLFSTIEG könyvtárosi szakiskolájának tisztviselői és tanítványai is résztvettek.

A munka csupán a németnyelvű szabadkőműves-irodalomnál törekszik teljességre s az idegennyelvű iratokból csupán az 1756. előtt megjelenteket vette föl válogatás nélkül, míg az utolsó másfélszáz esztendő külföldi szabadkőműves-irodalmából csakis a legfontosabb vagy a német szabadkőművességgel kapcsolatos műveket dolgozták föl. A címfölvétel lehetőleg az eredeti munkák alapján történt, ahol ez nem volt lehetséges, a bibliografia adalékszama elé egy 0-t tettek. A munka a berlini páholyok könyvtáraiban és a königliche Bibliothekban indult meg, azután a címfölvételre szerződött öt hölgy tíz hónapig utazgatott német könyvtárakban s 1910. októberében bő aratással tért haza. A gyűjtött cím-